

utakmica. Autor kao važan dan izdvaja „Purgerski dan“ koji je bio namijenjen zabavi kibica pa su se ondje, primjerice, igrale utakmice između momčadi debljih i mršavijih ljudi. Među kibicima bilo je i poznatijih osoba – o čijoj povezanosti s „Građanskim“ piše autor – kao što su sportaš i umjetnik Slavko Barta, hrvać Petar Kopp, boksač Battling Siki, operna pjevačica Erika Druzović itd. U sljedećem poglavlju, *Vrijeme stagnacije i povratak slavne „Istočne garde“* (340-387), obrađen je period 1930-ih, kada dolazi do pada posjećenosti nogometnih utakmica zbog lošijih rezultata te gospodarske i političke krize. U drugoj polovini 1930-ih ipak dolazi do promjene. Šute opisuje stanje na stadionu prilikom utakmice „Građanskog“ i „Liverpoola“ 1936, koja je postavila pozitivan rekord u posjećenosti navijača. „Građanski“ je osvojio državno prvenstvo 1923, 1926, 1928. i 1937, a 1940. bio je dvostruki prvak jer je osvojio trofej tada izdvojenog hrvatsko-slovenskog prvenstva te jugoslavenskog.

Knjiga *Kibici „Purgera“* jedinstveno je historiografsko djelo o temi koja je do sada bila (nepravедно) marginalizirana. Ivica Šute u njoj na temelju izvora koji su uglavnom novinski donosi kvalitetan pregled navijačke kulture u međuratnom Zagrebu na temelju različitih primjera. U uvodu se čitatelju daje do znanja da su nepostojanje klupskog arhiva i nedostatak zapisa ono što temu knjige čini ograničenom. Ipak, korištenjem bogatstvom izvora kao što su članci iz novina, fotografije, karikature, pjesme itd., autor je uspio prilično cjelovito dočarati dio zagrebačkog života između dvaju svjetskih ratova. Posebno je važna poveznica između politike, društva te nogometa kao fenomena u društvu zato što nam ona daje uvid u poseban identitet kibica „Građanskog“ koji su njegovali i zagrebački i hrvatski identitet. Objavljivanjem ove knjige hrvatska je povijesna znanost dobila sjajan primjer kako historiografski obraditi jedan navijački mikrokozmos.

Bruno Šagi

Odnos suvremenog društva i nuklearne industrije

Arne Kaijser – Markku Lehtonen – Jan-Henrik Meyer – Mar Rubio-Varas (ur.), *Engaging the Atom. The History of Nuclear Energy and Society in Europe from the 1950s to the Present*, Morgantown, WV: West Virginia University Press, 2021, 337 str.

Pitanje odnosa suvremenog društva te nuklearne industrije i energetike kompleksno je, s brojnim, lokalno uvjetovanim razlikama. Riječ je o historiografski relevantnom, ali ujedno i svakodnevno aktualnom pitanju jer suočavanje s posljedicama klimatskih promjena podrazumijeva i energetska tranziciju. Naime, zamjena ekološki štetnih fosilnih goriva kao primarnih izvora energije s obnovljivima (vodotokovi, vjetar, Sunčeva energija, biogoriva, geotermalna energija, plima) u elektroprivredi je spor proces. Također, ti izvori nisu ni približno dostatni da zadovolje potrebe za električnom energijom ne samo u razvijenim zemljama Zapada nego i drugdje. Nuklearne elektrane, pak, pouzdano proizvode velike

količine električne energije 24 sata dnevno, neovisno o vremenskim uvjetima i ciklusu dan-noć koji uvjetuju proizvodnju iz najkorištenijih obnovljivih izvora (Sunce i vjetar). Pri tome one uopće ne generiraju ugljični dioksid, ne zauzimaju velike površine kao solarne ili vjetroelektrane niti zahtijevaju opsežne intervencije u krajobraz karakteristične pri gradnji hidroelektrana, dok je nuklearno gorivo kompaktno i energetski vrlo gusto. To su barem argumenti zagovornika nuklearne energije. Budući da su nerijetko povezani s nuklearnom industrijom (u zemljama koje ju imaju), ne može se bez ograda govoriti o nepristranom mišljenju. Naravno, (pre)naglašavanje ovog aspekta nuklearne energije jest i način da se izbjegne spomen hladnoratovskog nasljeđa, odn. utvare „atomske gljive“, Hiroshime i Nagasakija, ali i nesreća u Fukushimi i Černobilu koje su oštro dovele u pitanje sigurnost ove složene tehnologije dvojne namjene.

Nedvojbeno su ovakva promišljanja motivirala projekt HoNESt (*History of Nuclear Energy and Society*) koji je financirala Europska zajednica za atomsku energiju (Euratom), dio Glavne uprave za energetiku Europske komisije. Projekt se temelji na istraživanjima istaknutih društvenih i humanističkih znanstvenika s raznih europskih sveučilišta, provedenih u Europi, SAD-u i Rusiji. Riječ je, dakle, o znanstvenicima „izvan sustava“ koji su ovu problematiku istražili nepristranije i decentrirano. S obzirom na naručitelje, rezultati istraživanja, kompilirani u izvješću na 1360 stranica, objavljenom u srpnju 2018, nedvojbeno su poslužili pri osmišljavanju budućih politika s namjerom da (lakše) premoste jaz između nepovjerljivosti javnosti i interesa nuklearne industrije. Kako u Europskoj uniji niz država poput Francuske, Finske i Poljske ozbiljno računa na nuklearnu energiju u dugoročnoj perspektivi, takve planove svakako treba ozbiljno shvatiti.

Pri tome u EU postoje dijametralno suprotne paradigme u odnosima između društva i nuklearne industrije. Primjerice, Francuska, predvodnik nuklearnog sektora u EU, trenutno ima 56 operativnih reaktora koji generiraju gotovo $\frac{3}{4}$ električne energije na nacionalnoj razini. S druge strane, Njemačka, koja je svojevremeno čak i parirala Francuskoj u razvijenosti nuklearne industrije i energetike, nedavno je ugasila posljednji operativni reaktor, u skladu sa svojom dugoročnom energetskom politikom koju je provodila nakon nesreće u Fukushimi 2011.

Što je uvjetovalo ove različite pristupe nuklearnoj energiji? Koje društvene dinamike i stavovi? Kako su se oni manifestirali u zemljama koje su razmatrale nuklearnu opciju da bi je referendumima odbacile? Što je, pak, s državama s nuklearnim arsenalima? To su neka od pitanja koja su navela znanstvenike na HoNESt projektu da svoja razmatranja ipak neovisno prezentiraju i u formatu zbornika radova, tiskanog 2021. pod naslovom *Engaging the Atom. The History of Nuclear Energy and Society in Europe from the 1950s to the Present*. Kako su autori (a neki su od njih ujedno i urednici) svi aktivni u području društvenih i humanističkih znanosti te studija znanosti i tehnologije (*Science and Technology Studies – STS*), zbornik čitatelju pruža jedinstven uvid u problematiku, baveći se odabranim temama na obuhvatan i multiperspektivan način.

Jedanaest članaka okupljeno je u pet cjelina (*Introduction, Part I – Context, Part II. – Actors, Part III – Perspectives te Conclusions*). U njima autori raščlanjuju razne aspekte problematike na temelju prethodnih istraživanja provedenih u sklopu HoNESt projekta. Od stručno-znanstvenog aparata, osim manjeg broja tablica i grafikona, tu su i nezaobilazne bilješke s bibliografskim referencama nakon svakog članka, sumarni životopisi svih suradnika i višenamjensko kazalo na samom kraju izdanja (pojmovno, mjesno i imensko).

Prva cjelina (*Introduction*, 1-24) uvodni je članak uredničkog tandema Kaijser–Lehtonen–Meyer–Rubio Varas. U njemu se okvirno iznose teorijske i metodološke postavke te koncept „javne tehnologije“ (*public technology*) koji je vodio analizi međudnosa društva i nuklearne industrije onkraj (i povrh) nacionalnih i disciplinarnih granica, kako u dugom trajanju tako i one usmjerene na pojedinačne događaje jasno transnacionalnog karaktera, ali s različitim nacionalno uvjetovanim posljedicama (Černobilska katastrofa kao jasan primjer).

Iduće poglavlje (*Context*, 25-80) čine dva članka. Prvi, „Nuclear-Society Relations from the Dawn of the Nuclear Age“ (27-51), rad je poznatog povjesničara tehnologije, Paula R. Josephsona, te dvojice urednika, Arnea Kaijsera i Jana Henrika Meyera, također etabliranih znanstvenika u STS području. Zajednički iznose brojna promišljanja teorijske i metodološke naravi kojima su se vodili tijekom rada na HoNESt projektu. Primjerice, problematiziraju kako su se sociologija, politologija i antropologija donedavno pretežito fokusirale na analize protestnih antinuklearnih pokreta, dok se historiografija sa svoje strane bavila nacionalnim nuklearnim industrijama. Pri tome jasno ističu da je nuklearna energija u tehnološkom smislu – vojnom i civilnom – fenomen koji je istodobno nacionalan, internacionalan, ali i transnacionalan u svojim manifestacijama. Stoga naglašavaju važnost kontekstualizacija pri analizi te se unaprijed ograđuju kako u svojim nastojanjima da nadiđu hladnoratovske i nacionalne podjele nisu obuhvatili i sve zemlje u Europi koje imaju ili su imale veze s nuklearnom energijom i energetikom. Mar Rubio Varas u drugom članku, „The Changing Economic Context Influencing Nuclear Decisions“ (52-80), analizira evoluciju makroekonomskog i regulatornog konteksta koji je uvijek uvjetovao odluke o gradnji nuklearnih elektrana. Naime, problem je financiranja takvih (mega) projekata s vremenom postajao sve ozbiljniji s obzirom na to da su regulatorni pritisci, potaknuti sumnjama u sigurnost nuklearnih energetske postrojenja, skokovito rasli nakon svake veće nesreće.

Analize aktera u odnosima između društva i nuklearne industrije tema su iduće cjeline (*Actors*, 81-144). Članak Alberta Presasa i Puiga te Jana-Henrika Meyera, „One Movement or Many? The Diversity of Antinuclear Movements in Europe“ (83-111), donosi višeslojan uvid u dinamiku razvoja antinuklearnih pokreta diljem EU. Autori su se usredotočili na regionalne i lokalne različitosti u brojnim pokretima, od kojih se nisu svi mogli smatrati reprezentativnima na nacionalnoj razini. Naime, samo su neki evoluirali u smjeru institucionalizacije i objedinjavanja, poput njemačke Zelene stranke, ili su, pak, izgubili koheziju i rasplinuli se nakon što je društveni prijepor oko nuklearne energije razriješen referendumima, kao u Švedskoj ili Danskoj. Drugi i posljednji tekst u cjelini, „International Organizations and the Atom: How Comecon, Euratom, and the OECD Nuclear Energy Agency Developed Societal Engagement“ (112-144) Paula R. Josephsona i Markkua Lehtonena, razmatra drugu stranu; multilateralne organizacije za suradnju na području nuklearne energije. Tri su organizacije u fokusu: spomenuti Euratom, Agencija za nuklearnu energiju Organizacije za ekonomsku suradnju i razvoj (NEA OECD) te Institut za nuklearnu energiju nekadašnjeg Savjeta za uzajamnu ekonomsku pomoć (SEV) pod kontrolom bivšeg SSSR-a. Autori kritički razmatraju razvoj njihovih odnosa s javnošću u nekoliko faza, ističući kako je odnos postajao interaktivniji prema kraju 20. stoljeća, što je u javnosti izrazitije propitkivana sigurnost nuklearnih elektrana i rješenja za odlaganje radioaktivnog otpada.

Pitanje uzajamnog povjerenja, ali i percepcije u jezgri je odnosa između društva i nuklearne industrije, što je u fokusu treće tematske cjeline (*Perspectives*, 145-277). Sastoji se

od pet članaka, od kojih je prvi, „Risky or Beneficial? Exploring Perceptions of Nuclear Energy over Time in a Cross-Country Perspective“ (147-169), djelo ovećeg autorskog tima: Josepa Espluge, Wilfrieda Konrada, Ann Enander, Beatriz Medina, Ane Prades i Pietera Coolsa. Autori iznose rezultate analize anketnih uzoraka vezanih uz percepciju nuklearne energije u sedam europskih država i SAD-u od 1980-ih do 2009. Zaključuju da postoje neočekivane sličnosti, od kojih je najindikativnija jasna korelacija između razine povjerenja u institucije i potpore nuklearnoj energiji. Idući tekst, „Trust and Mistrust in Radioactive Waste Management: Historical Experience from High-and Low-Trust Contexts“ (170-201) trojca Markkua Lehtonena, Matthewa Cottona i Tatiane Kasperski, razmatra dugotrajan problem skladištenja visokoradioaktivnog otpada koji nastaje radom nuklearnih elektrana. Optimalno je trajno odlaganje u dubokim geološkim repozitorijima poput prenamijenjenih rudnika, no, uobičajeno, regulativa zahtijeva uređivanje tog pitanja u dijalogu s lokalnim zajednicama s obzirom na to da taj otpad sadrži izotope s vremenima poluraspada od nekoliko desetaka tisuća godina, pa i više (nakon čega prestaju biti radioaktivni). Autori analiziraju modele izgradnje povjerenja između nuklearne industrije i tih zajednica, ističući da se do sada najuspješnijim pokazao finski i švedski pristup koji se temelji na uvažavanju, otvorenosti i sudjelovanju. Treći rad, „Nuclear Power and Environmental Justice: The Case for Political Equality“ (202-229) Matthewa Cottona, na zanimljiv način analizira pitanje tzv. „ekološkog rasizma“, odn. prakse nuklearnih sila u periodu Hladnog rata da radioaktivni otpad odlažu blizu mjesta obitavanja politički i ekonomski marginaliziranih etničkih i rasnih skupina. Opet, ističe da se od projekata nuklearnih elektrana odustaje ponajviše zbog visokih kapitalnih troškova, dugih vremena gradnje i neriješenog pitanja zbrinjavanja radioaktivnog otpada – a ne toliko zbog zahtjeva za „okolišnu pravdu“ i reparacije. Predzadnji članak, „Nuclear Energy in Europe: A Public Technology“ (230-253), Stathisa Arapostathisa, Roberta Buda i Helmutha Trischlera, razmatra razvoj javnog diskursa o nuklearnoj energiji u posljednjih 70 godina. Autori iznose kako je „imati i dijeliti stavove o nuklearnoj energiji“ neraskidivo vezano uz praksu građanstva od 1950-ih, što je čini kulturnim entitetom odjelitim od znanosti. Zaključuju kako je snaga modernističkog diskursa razvoja i napretka koji se od početaka asociirao uz korištenje nuklearnom energijom u mirnodopske svrhe, omogućila preživljavanje industrije nakon svake veće nesreće, pa i (djelomičan) povratak povjerenja javnosti. I, naposljetku, rad „Nuclear Installations at European Borders: Transboundary Collaboration and Conflict“ (254-277) Arnea Kaijsera i Jan-Henrika Meyera razmatra primjere prekogranične suradnje u Europi, kako na gradnji nuklearnih energetske postrojenja tako i u pogledu protestnih inicijativa. Karakteristično je da se nuklearne elektrane nerijetko grade blizu državnih granica zbog manje naseljenosti i izvoza proizvodnih viškova. No, to je nerijetko dovodilo do zajedničkih prosvjeda „antinuklearaca“ s objiju strana granice, npr. u Francuskoj i Njemačkoj te Španjolskoj i Portugalu.

Zbornik prikladno zaokružuje i zaključuje tekst uredničkog tima, „Conclusions: Future Challenges for Nuclear Energy and Society in a Historical Perspective“ (279-302). Autori jasno ističu kako je nuklearna energija itekako pridonijela oblikovanju same Europske unije u smislu političke i ekonomske integracije. Zaključuju kako su za uspješan nuklearni energetski program itekako važni konstruktivni i uzajamno uvažavajući odnosi društva i nuklearnog sektora s obzirom na to da u državama s nerazvijenim građanskim društvom rizici od složenih tehnologija rastu, kako je slučaj Černobila, uostalom, i pokazao. Autori stoga smatraju kako je potrebno buduće odluke o nuklearnim energetskim programima

temeljiti na detaljnim kontekstualizacijama koje mogu ponuditi upravo društvene i humanističke znanosti. U tom smislu studije prezentirane u zborniku kvalitetno demonstiraju njihov analitički potencijal.

Riječ je o aktualnom, kvalitetnom i korisnom svesku. Naime, nuklearna energetika je sve češće u fokusu debata o energetske tranziciji i klimatskim promjenama jer nuklearni reaktori ne ispuštaju stakleničke plinove i imaju dugi vijek. S obzirom na geopolitički trenutak u kojem se našla Europska unija, s rastućim cijenama energije zbog rata u Ukrajini i inflacije, knjiga na pristupačan način objašnjava zašto je važno pogledati u prošlost da bi se shvatio trenutni prijekor između pronuklearne Francuske i antinuklearne Njemačke koja je *de facto* razmontirala svoj nekada moćni nuklearni energetski sektor. Naposljetku, autori su tekstova multi- i transdisciplinarnom širinom svojih analiza obradili jednu temu kojom se društvene i humanističke znanosti možda i ne bave koliko bi se trebale baviti (pogotovo na postjugoslavenskom prostoru).

Naime, zbornik analizira slučaje država poput Danske ili Austrije, koje su odustale od nuklearne opcije pod pritiskom informirane javnosti. Pri tome je Austrija čak sagradila nuklearnu elektranu Zwentendorf, no nije ju pustila u funkciju prije referendumu. S druge strane, specifičan slučaj bivše SFRJ nigdje se ne spominje, a riječ je o upravo zanimljivom primjeru za analizu jer je imala ambiciozan nuklearni energetski program, s ozbiljnim resursima uloženima u njegovo ostvarenje. Specifičnosti jugoslavenske unutrašnje politike 1980-ih, ekonomska kriza i moment Černobila osigurali su da sve ostane samo na jednoj realiziranoj nuklearnoj elektrani. Riječ je, naravno, o Krškou, koji je historiografski zanimljiv slučaj, ali i aktualan primjer transnacionalnog karaktera nuklearne energije. Imajući u vidu studije prezentirane u zborniku, jasno je kako je Krško specifičan, pa i jedinstven slučaj s obzirom na činjenicu da je u zajedničkom vlasništvu dviju suverenih država, Slovenije i Hrvatske. Kako je reaktor u Krškou upravo dobio okolišnu suglasnost nadležnih tijela u Sloveniji za nastavak rada do 2043, riječ je o primjeru koji će itekako zadržati svoju aktualnost, pogotovo ako se klimatske promjene ubrzaju, a obnovljivi izvori energije ne pokažu trajnim rješenjem za postizanje priželjkivane, CO₂ neutralne budućnosti.

Vedran Muić

Bečka škola

Terenska nastava studenata povijesti: Beč, 16. – 18. 9. 2022.

Spletom nesretnih okolnosti dugo odgađana terenska nastava u sklopu kolegijâ *Povijest Habsburške Monarhije u 19. stoljeću i Kultura putovanja u Hrvatskoj između dva svjetska rata* konačno se odvila sredinom rujna 2022. Čitav autobus studenata i nekolicine profesora s Odsjeka za povijest Filozofskog fakulteta u Zagrebu (a to su Tomislav Galović, Maja Tabak Demo, Zvezdana Sikirić Assouline, Filip Šimetin Šegvić i Ivica Šute) zaputio se 16. rujna put Beča, grada koji je tako dugo utjecao na tijek hrvatske povijesti da ga je za (budućeg) povjesničara važno promotriti neposredno i izbliza.

FILOZOFSKI FAKULTET SVEUČILIŠTA U ZAGREBU

ZAVOD ZA HRVATSKU POVIJEST
INSTITUTE OF CROATIAN HISTORY
INSTITUT FÜR KROATISCHE GESCHICHTE

RADOVI

55

BROJ 2

ZAVOD ZA HRVATSKU POVIJEST
FILOZOFSKOGA FAKULTETA SVEUČILIŠTA U ZAGREBU

FF press

ZAGREB 2023.

RADOVI ZAVODA ZA HRVATSKU POVIJEST
FILOZOFSKOGA FAKULTETA SVEUČILIŠTA U ZAGREBU

Knjiga 55, broj 2

Izdavač / Publisher

Zavod za hrvatsku povijest
Filozofskoga fakulteta Sveučilišta u Zagrebu
FF-press

Za izdavača / For Publisher

Domagoj Tončinić

Glavna urednica / Editor-in-Chief

Inga Vilogorac Brčić

Izvršna urednica / Executive Editor

Kornelija Jurin Starčević

Uredništvo / Editorial Board

Jasmina Osterman (stara povijest/ancient history), Trpimir Vedriš (srednji vijek/medieval history), Hrvoje Petrić (rani novi vijek/early modern history), Željko Holjevac (moderna povijest/modern history), Tvrtko Jakovina (suvremena povijest/contemporary history), Silvija Pisk (mikrohistorija i zavičajna povijest/microhistory and local history), Zrinka Blažević (teorija i metodologija povijesti/theory and methodology of history)

Međunarodno uredničko vijeće / International Editorial Council

Denis Alimov (Sankt Peterburg), Marijan Premović (Nikšić), Csaba Békés (Budapest), Rajko Bratož (Ljubljana), Svetlozar Eldarov (Sofija), Toni Filiposki (Skopje), Aleksandar Fotić (Beograd), Vladan Gavrilović (Novi Sad), Alojz Ivanišević (Wien), Egidio Ivetić (Padova), Husnija Kamberović (Sarajevo), Irina Ognyanova (Sofija), Géza Pálffy (Budapest), Ioan-Aurel Pop (Cluj), Nade Proeva (Skopje), Alexios Savvides (Kalamata), Vlada Stanković (Beograd), Ludwig Steindorff (Kiel), Peter Štih (Ljubljana)

Izvršni urednik za tuzemnu i inozemnu razmjenu /

Executive Editor for Publications Exchange

Martin Previšić

Tajnik uredništva / Editorial Board Assistant

Dejan Zadro

Adresa uredništva/Editorial Board address

Zavod za hrvatsku povijest, Filozofski fakultet Zagreb,
Ivana Lučića 3, HR-10 000, Zagreb
Tel. ++385 (0)1 6120191

Časopis izlazi jedanput godišnje / The Journal is published once a year

Časopis je u digitalnom obliku dostupan na / The Journal in digital form is accessible at
Portal znanstvenih časopisa Republike Hrvatske „Hrčak“
<http://hrcak.srce.hr/radovi-zhp>

Financijska potpora za tisak časopisa / The Journal is published with the support by
Ministarstvo znanosti, obrazovanja i športa Republike Hrvatske

Časopis je indeksiran u sljedećim bazama / The Journal is indexed in the following databases:
Directory of Open Access Journals, EBSCO, SCOPUS, ERIH PLUS, Emerging Sources Citation
Index - Web of Science

Naslovna stranica / Title page by

Marko Maraković

Grafičko oblikovanje i računalni slog / Graphic design and layout

Marko Maraković

Lektura / Language editors

Samanta Paronić (hrvatski / Croatian)

Edward Bosnar (engleski / English)

Tisak / Printed by

Tiskara Zelina d.d.

Naklada / Issued

200 primjeraka / 200 copies

Ilustracija na naslovnici

Muza Klio (Alexander S. Murray, *Manual of Mythology*, London 1898)

*Časopis je u digitalnom obliku dostupan na Portalu znanstvenih časopisa
Republike Hrvatske „Hrčak“ <http://hrcak.srce.hr/radovi-zhp>*

*The Journal is accessible in digital form at the Hrčak - Portal of scientific
journals of Croatia <http://hrcak.srce.hr/radovi-zhp>*